

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Fıkhî Sorulara Cevap Üretme Faaliyeti

Mustafa Çil | 0000-0001-5588-5473 | mustafacil@trabzon.edu.tr

Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Öz

Şer'î ilimler sahasında araştırma yapanların yakın zamanda fark ve iltifat ettiği konu başlıklarından biri de 'Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'dir. Belli eserlerinin tahkik ve incelemesine yoğunlaşmış bu araştırmalar onun hayatına dair malumatı da zenginleştirmiş ve daha vasıflı hâle getirmiştir. Bununla birlikte Trabzonî'nin ilmî düşüncesi bütün veya ilgilendiği ilim dalları özelinde yeterince işlenmiş değildir. Onun fıkıh anlayışı hakkında konuşabilmek için de teliflerinin ve çeşitli şekillerde hizmet ettiği başka birçok eserin incelenmesine ihtiyaç vardır. Trabzonî'nin fıkıh telifleri fûrû-i fıkıh alanına münhasır olup ağırlıklı olarak 'ilmihal' türü kapsamına dâhil edilebilecek konuları ele almaktadır. Birtakım zâbitları muhtevi *Risâletü'n-nezr* 'kavâid' türüne yakın durur. *Risâle fî savmi yevmi's-şek*, *Risâle fî iskâtî's-salât* ve *Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars* ise Trabzonî'ye bilfiil yöneltilmiş sorular ile bunların cevaplarını içermektedir. Dolayısıyla bir yönüyle 'fetva' türündedir. Ancak risâlelerdeki meselelerin tip ve amaç farklılığı cevapları da 'olur/olmaz' şeklindeki yaygın iftâ kalıbı dışına taşırılmış; nispeten uzun ve delilli biçimde zikrine yol açmıştır. Üretim kullandığı malzeme müellifin iftâ yöntemini tespiti bakımından özel önemi haizdir. Bunlarda onun ilmî ve belki kişisel yönlerine dair başka veriler bulunması da dikkate alınmaya değer bir ihtimaldir. Bu çalışmada, bahsi geçen üç risâle, öncelikle biçimsel yönden etraflıca tanıtılmıştır. İçeriklerinin tahliliyle de müellifin fıkhî sorulara yaklaşımı belirlenmek istenmiştir. Ulaşılan sonuçlar ve bazı ilmi varsayımlara dayalı çıkarımlar -inceleme alanının dar olması nedeniyle- başka araştırmalarla desteklenme veya düzeltilmeye açıktır. Bununla birlikte söz konusu tespitlerin Trabzonî'nin fetva âdâbı ve fıkıh usulü anlayışını kısmen de olsa yansıttığı düşünülmektedir. Çalışmanın genel amacı Trabzonî'nin fıkıh anlayışını belirlemeye yönelik kapsamlı ilmî araştırmalara katkı sağlanmasıdır.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Muhammed et-Trabzonî el-Medenî, *Risâle fî savmi yevmi's-şek*, *Risâle fî iskâtî's-salât*, *Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars*.

Atıf Bilgisi

Çil, Mustafa. "Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Fıkhî Sorulara Cevap Üretme Faaliyeti." *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/Özel Sayı (Kasım 2024), 109-132.

<https://doi.org/10.33718/tid.1527983>

Geliş Tarihi : 07.08.2024

Kabul Tarihi : 25.10.2024

Yayın Tarihi : 30.11.2024

- Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
- Etik Beyan : Bu makale, 17-18 Ekim 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Muhammed et-Trabzonî el-Medenî'nin Fıkhî Sorulara Cevap Üretme Faaliyeti" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
- Benzerlik Taraması : Yapıldı - iThenticate
- Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
- Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
- Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's Activity of Producing Answers to Fiqh Questions

Mustafa Çil | 0000-0001-5588-5473 | mustafacil@trabzon.edu.tr

Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Abstract

'Muhammad al-Trabzonî al-Madanî' is one of the topics that researchers in the field of Islamic sciences have recently realised and turned towards. These researches, which have focused on the verification and analysis of certain works, have also increased the information about his life and made it more qualified. However, al-Trabzonî's scholarly thought has not been sufficiently researched in its entirety or in the branches of science in which he was interested. In order to talk about his understanding of fiqh, it is necessary to analyse his own books and many other books that he served in various ways. Trabzonî's fiqh books are limited to the application of fiqh and mainly deal with topics that can be included in the 'ilmihal' genre. *Risâla al-nazr*, which contains some rules, is close to the 'kavâid' genre. *Risâla fî savm yavm al-shakk*, *Risâla fî iskât al-salât* and *Cavâb al-as'ila al-latî saalahû min ahl al-Kars* contain questions actually addressed to Trabzonî and their answers. Therefore, in a way, they are in the genre of 'fatwa'. However, the difference in the type and purpose of the issues in the treatises has taken the answers out of the common fatwa-making mould of 'would/would not' and led to a relatively long and evidenced discourse. The material he produced and used is of special importance in terms of contributing to the determination of the author's method of giving fatwa. It is also worth considering the possibility that they contain other data on his scholarly and even personal aspects. In this study, these three treatises are firstly introduced in detail in terms of form. By analysing their content, the author's activity of producing answers to fiqh questions was also determined. Although it is open to the support or correction of other studies due to the narrowness of the field of study, it is thought that the findings and conclusions in this study, some of which are based on scientific inferences, will partially reflect Trabzonî's method of fatwa and his understanding of the method of fiqh. In this way, a small contribution will be made to comprehensive scholarly studies aimed at determining his understanding of fiqh.

Keywords

Islamic Law, Muhammad al-Trabzonî al-Madanî, *Risâla fî savm yavm al-shakk*, *Risâla fî iskât al-salât*, *Cavâb al-as'ila al-latî saalahû min ahl al-Kars*.

Citation

Çil, Mustafa. "Muhammad al-Trabzonî al-Madanî's Activity of Producing Answers to Fiqh Questions". *Trabzon Theology Journal* 11/Special Issue (November 2024), 109-132.

<https://doi.org/10.33718/tid.1527983>

Date of Submission : 07.08.2024

Date of Acceptance : 25.10.2024

- Date of Publication : 30.11.2024
- Peer-Review : Double anonymized - Two External
- Ethical Statement : This paper is a version of the unpublished paper titled "Muhammad al-Trabzonî al-Madani's Activity of Producing Answers to Fiqh Questions", which was presented orally at the Symposium on Religious Life in Trabzon from Past to Present Symposium held between 17-18 October 2024, by developing and partially changing the content. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
- Plagiarism Checks : Yes – iThenticate
- Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.
- Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
- Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî (rh.a.) 12./18. asır Osmanlı âlimlerindedir.¹ Yüzyılın başlarında Trabzon'da doğmuştur. Burada aile ortamında başlayan tahsil hayatı İstanbul'da devam etmiştir. Dönemin önemli ilim merkezlerinde uzun süreli ikametleri vardır. Bu süreçlerdeki etkileşimleri ilmî gelişimine bariz katkılar sağlamıştır. Süleymaniye Medresesinde dârülhadis² müderrisi ve hâfız-ı kütüb olarak görev yapmış olan Trabzonî 1200/1786 senesinde İstanbul'da vefat etmiştir.³

Trabzonî, döneminin şartları bağlamında, 'geleneği' bir tavra sahiptir.⁴ Eserlerinin kıymeti ve üstlendiği görevler onun yetkin ve saygın bir âlim olduğuna delâlet etmektedir. Şer'î ilimlerin hemen her dalı yanı sıra coğrafya, tıp vb. ile de ilgilenmiştir.⁵

Trabzonî'nin tasavvufi bir yönü vardır. Eserlerindeki tevazu göstergesi kullanımlar bunun bir yansıması kabul edilir.⁶ Müsamaha ve ihtiyattan yana olmakla birlikte muarızları hakkında sert ifadeler kullandığı da vakidir.⁷

Trabzonî'nin öne çıkmış bir yönü de fıkha olan ilgisidir. Bu kapsamda genellikle şu özellikleri gündem edilmektedir: Hanefî mezhebine mensuptur ancak mezhep mutaassıbı değildir. Olaylara geniş açılardan bakabilmiştir. Muarızlarınca da muteber olanlar dâhil pek çok temel eserden istifade etmiştir. Farklı görüşlere vâkıftır. Eleştirileri güçlü ve bazen serttir.⁸

'İstidlâl yöntemi' kapsamına alınabilecek birtakım örnekli değerlendirmeler bulunmakla birlikte⁹ Trabzonî'nin usulcü kimliğine -görebildiğimiz kadarıyla- bir vurgu yapılmamış-

- 1 Bu devir Osmanlı toplumunun siyasi, sosyal, ilmî vb. durumu için bk. Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürerü's-semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 6-9; Mehmet Ali Aysan, *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fi Fenni Usûli'l-Hadîs: Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadîs Usûlüne Katkısı* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 7-12.
- 2 Zekeriya Ertürk, *Mehmet Medenî Et-Trabzonî Efendi'nin "el-İthâfâtü's-Seniyye Fi'l-Ehâdisi'l-Kudsîyye" Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahrir ve Tercümesi* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 84.
- 3 Geniş bilgi için bk. Şenol Saylan, "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 423-431; a.mlf., "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Fıkıhla İlgili Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 472.
- 4 Aydın, "ed-Dürerü's-semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili, 9.
- 5 Saylan, "Hayatı ve Eserleri", 429-433; Aysan, *er-Risâle fi Fenni Usûli'l-Hadîs Adlı Eseri ve Hadîs Usûlüne Katkısı*, 6; Ertürk "el-İthâfâtü's-Seniyye Fi'l-Ehâdisi'l-Kudsîyye" Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahrir ve Tercümesi, 9; Eyüp Öztürk, "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/408.
- 6 Aydın, "ed-Dürerü's-semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili, 13-14; Aysan, *er-Risâle fi Fenni Usûli'l-Hadîs Adlı Eseri ve Hadîs Usûlüne Katkısı*, 6.
- 7 Öztürk, "Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", 1/417.
- 8 Saylan, "Hayatı ve Eserleri", 429-430; Öztürk, "Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", 1/408, 413; Yılmaz Fidan, "Trabzonî Mehmed Medenî'ye Nisbet Edilen Arapça Duhan Risalesi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/444.
- 9 Mesela bk. Fidan, "Duhan Risalesi", 1/443, 444; Uğur Bekir Dilek, "Mehmed b. Mahmûd Et-Trabzonî'nin (ö.1200/1786) Fıkha Dâir Bir Eseri: Hâşiyetü Mehmed Et-Trabzonî Alâ Muhtasari Gunyeti'l-Mütemellî fi

tır. Resmî bir müftülük görevi bilinmeyen Trabzonî'nin iftâ yönüne ise onun daima sosyal hayatın içinde bulunmasıyla irtibatlı biçimde temas edilmiştir. Buna göre Trabzonî yaşadığı devrin sorunları hakkında fetvalar vererek insanları aydınlatmıştır. Onun fetva vermesinin mühim bir saiki de 'tefirci zihniyeti temsil edenlerle' mücadele isteğidir.¹⁰ O, fikhî seviyesini yeterli saymamasına karşın¹¹ bunu kendisine görev bilmiş gibidir.

Trabzonî'ye çok sayıda eser nispet edilmektedir. Bunların bazıları müstakil olarak çalışılmış; birçoğu da daha dar kapsamlı incelemelere konu edilerek tanıtılmıştır. Ona aidiyeti teyit edilen elli civarındaki telif arasında fıkıhla ilgili olanlar nicelik ve nitelik bakımından önemli bir yer tutar.¹² Trabzonî'nin kendisine bilfiil yöneltilmiş sorulara cevap içerikli risâlelerinin fikhî alanında olanları¹³ *Risâle fi savmi yevmi'ş-şek*, *Risâle fi iskâtî's-salât* ve *Cevâbü'l-es'ile'ti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars*'tır. Trabzonî'nin eserlerine yer vermiş araştırmalar bunların her birini -kendi amaç ve önceliklerine göre- anmamış, adını zikretmekle yetinmiş veya tanıtımını yapmıştır. Bu tanıtlar nispeten kısa ve sathidir. Bazısında tashihi gerekli bilgiler ve mesnedi zayıf yorumlar bulunmaktadır.¹⁴ Risâlelerin içerik değerinin irdelenmesi de genellikle ihmal edilmiştir.

Bu çalışma mezkûr üç risâle özelinde Trabzonî'nin iftâ ve kısmen istidlâl yöntemlerini ana hatlarıyla belirlemeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda risâlelerin tanıtımını yapmış ve tahliline yönelmiştir. Ulaşılabilecek sonuçların fetva ve usule dair genel yaklaşımlar içindeki konumunu ve değerini gösterici mukayeseler ise -yapılması tavsiyesiyle- başka çalışmalara bırakılmıştır.

1. Trabzonî'nin Fikhî Sorulara Cevap İçerikli Risâleleri

Bu başlıkta Trabzonî'nin kendisine yöneltilmiş fikhî sorular ile bunlara verdiği cevapları içeren risâleleri şekil yönünden nispeten geniş biçimde tanıtılmaktadır. Sıralamada, telif tarihi tespit edilemeyen *Risâle fi savmi yevmi'ş-şek* başa alınmış; diğer iki risâleye tarihliliğine göre yer verilmiştir.

1.1. *Risâle fi savmi yevmi'ş-şek*

Risâle fi savmi yevmi'ş-şek'in bilinen tek nüshası Trabzonî'nin Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 00666 numarada *Dürerü's-semîne fi fezâilî'l-âyât ve's-süver* şeklinde kayıtlı tefsir ilmi ile ilgili bir eserinin ardında bulunmaktadır. *ed-Dürerü's-semîne*'nin sonunda 'istinsahın müellif hattı nüshadan yapıldığına' dair bir kayıt vardır. Ancak müstensih ismi ve istinsah tarihi belirtilmemiştir. İstinsahta kullanıldığı söylenen müellif

Şerhi Münyeti'l-Musallî" *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/434; Saylan, "Hayatı ve Eserleri", 423-431; a.m.f., "Fıkıhla ilgili Eserleri", 465.

10 Saylan, "Hayatı ve Eserleri", 430-431; Ertürk, "*el-İthâfâtü's-Seniyye Fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*" *Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahrir ve Tercümesi*, 9-10.

11 Örnek bir ifadesi için bk. Fidan, "Duhan Risalesi", 1/444.

12 Saylan, "Hayatı ve Eserleri", 431-435; a.m.f., "Fıkıhla ilgili Eserleri", 465.

13 Trabzonî'nin talep/soru üzerine yazdığı başka alanlara dair risâleleri de vardır. Mesela bk. Aydın, "*ed-Dürerü's-semîne*" *Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 23.

14 Bu tür bilgi ve yorumları örnekleme gereği duymadık.

nüşhası¹⁵ ise 1169/1756 tarihlidir.¹⁶

Risâle fi savmi yevmi'ş-şekk'in metni *ed-Dürerü's-semîne*'nin son sayfasında [55b] ferâğ kaydından hemen sonra, iki çizgi arasına yazılı 'besmele' ile başlamaktadır. Adı katalog kaydında içeriğinden hareketle oluşturulmuştur.¹⁷ Üslup benzerliği¹⁸ başta olmak üzere birtakım işaretlerin risâlenin Trabzonî'ye aidiyetini gösterdiği yönündeki değerlendirmeler¹⁹ isabetli görünmektedir. Tipik imla özellikleri *ed-Dürerü's-semîne*'nin müstensihî tarafından istinsah edildiği kanaati uyandırmaktadır. Buna göre müstensih *ed-Dürerü's-semîne*'yi istinsah ettikten sonra devamına elimizde olmayan bir nüshadan *Risâle fi savmi yevmi'ş-şekk*'i de eklemiştir, denilebilir. İstinsah tarihi ile ilgili tek kesin bilgi bunun *ed-Dürerü's-semîne*'nin telif tarihi olan 1169/1756'dan sonra olduğudur.

Risâlenin mukaddimesinde "Allah'ın, Nebî'sini gönderip ashâbı ile Onu takviye etmesine ve onlara orucu emredip bunun karşılığını tam olarak vermesine,²⁰ Hz. Peygamber'in Allah'ın sevgili kullarının en üstünü olmasına, onun âl ve ashâbının küffara karşı cihad ederek Allah'ın şanını yüceltmelerine" vurgu yapılmaktadır. Burada fâsıla işareti görevli küçük kırmızı daireler vardır. Faslû'l-hitâb sonrası Trabzonî'ye yöneltilen soru ve bunun cevabıyla devam eden risâlede ferâğ kaydı olarak yalnızca 'risâle tamam oldu' yazmaktadır. Risâledeki bazı kelimeler harekelidir. Faslû'l-hitâb yanı sıra dikkat çekme, cevaba ve bir delile başlama sırasında olmak üzere üç yerde kırmızı renk yazı kullanılmıştır. Satır arası ve sayfa kenarında, gizli özneyi belirtme, örnek verme ve delil gösterme işlevli az sayıda minhuvât bulunmaktadır. Bunların birindeki alıntı bilgide kaynağın üst kısmı çizilidir. Risâledeki bu tercihlerin Trabzonî'ye ait ve müstensih tarafından korunmuş olma ihtimali vardır.²¹

Risâle fi savmi yevmi'ş-şekk'in ilk sayfası 'besmele' dâhil 6, ikinci sayfası 21, son sayfası ise 19 satırdır. Neshe yakın bir hatla yazılmıştır. Satır başı reddâde²² kullanılmıştır. Sayfalar

15 *ed-Dürerü's-semîne*'nin müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu 01041-018 numarada; içinde bulunduğu mecmuanın 218b-260b varakları arasındadır. (Zikri geçen mecmuuda varaklara iki ayrı numara konulmuştur. Biz mecmuadaki bazı fihristlerde de kullanıldığı için Arabî rakamlarla olanı esas almaktayız.) Ferâğ kaydına göre İstanbul'da Süleymaniye Medreselerinin birinde 17 Receb 1169 (17 Nisan 1756-Cumartesi) ikindi namazından sonra tamamlanmıştır.

16 Müstensih bu telif tarihinin yer aldığı ferâğ kaydını da aynen istinsah ettiğinden Kütüphane kataloğunda bu tarih sehven istinsah tarihi olarak gösterilmiştir. (13 Nisan 2024)

17 Saylan, "Fıkıhla İlgili Eserleri", 472. Kütüphane veri tabanlarında kaydını göremediğimiz (7 Temmuz 2024) bu risâlenin adı, belki bunun da etkisiyle, Trabzonî'nin eser listesini veren çalışmaların çok azında geçmiştir.

18 Müellifin, birçok eserinde olduğu gibi, *Risâle fi savmi yevmi'ş-şekk*'e manzum/secili bir mukaddimeyle başlayışı bunun bariz bir örneği olarak zikredilebilir.

19 bk. Saylan, "Fıkıhla İlgili Eserleri", 472.

20 Bu son ibarenin çevirisinde Râğıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ındaki "cezâ" ve "şera'a" maddelerinden de istifade ettik. bk. Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü'lfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk - Beyrut: Dâru'l-Kalem - ed-Dâriü'ş-Şâmiyye, 1418/1997), 195-196, 450-451.

21 *ed-Dürerü's-semîne*'nin müellif nüshası ile *Risâle fi savmi yevmi'ş-şekk*'le bir arada olan nüshası arasında yaptığımız örnek kabilinden karşılaştırmalar müstensihînin renk uyumu, satır arası kayıtlar hatta kısmen harekeleme hususunda müellif nüshasına uymaya çalıştığını göstermektedir. Bu nedenle benzer durumun *Risâle fi savmi yevmi'ş-şekk* için de geçerli olduğu söylenebilir. *ed-Dürerü's-semîne*'nin söz konusu nüshalarındaki örnek karşılaştırmalar için bk. Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî, *ed-Dürerü's-semîne fi fedâilil-âyâti ve's-suveri'l-azîme* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-018), 218b, 219a, 260b; a.mlf., *Dürerü's-semîne fi fezâilil-âyât ve's-süver* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 00666), 1b, 2a, 55b.

22 'Sayfa altında sol köşeye, karşı sayfanın ilk kelimesini yazma' şeklindeki daha yaygın 'reddâde koyma'

düzgün kırmızı cetvellidir. Son sayfanın alt kısmında üçgen tarzı iç cetvel bulunur. Risâlede hatalı yazıma müdahale kaynaklı birkaç küçük karalamaya da rastlanmaktadır.

1.2. *Risâle fi iskâti's-salât*

Bilinen tek nüshası 145104 bibliyografik kayıt numarasıyla Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu 01068-013 numarada *Risâletün fi iskâti's-salât* şeklinde kayıtlı bu risâle, katalog kaydına göre içinde 17 eser bulunan bir mecmuanın 182b-183a sayfalarıdır.²³ Mecmuadaki eserlerin dördü *el-Fevâid* adıyla Trabzonî'ye nispet edilmiştir. Onun mecmuadaki diğer eserlerinin hâmişlerinde de birçok fevâid kaydıyla karşılaşılacaktır. Trabzonî *Risâle fi iskâti's-salât*'ın ilk sayfasının üst ve ikinci sayfasının bütün kenarlarına da fevâid kaydı koymuştur. Minhuvâtlar yazıldıktan sonra yerleştirildikleri anlaşılan bu kayıtlar 'kutuplarda namaz'²⁴ ile ilgilidir. Bu kayıtlarda, vakti oluşmayan namazların kişiye vâcip olmayacağı yönündeki görüşlere de genişçe yer vermiş olan Trabzonî'nin uzun günlerde zamana bağlı ibadet ve muamelelerin takdir yapılarak yani birtakım karşılaştırma ve ölçümlerle vakitler belirlenerek yerine getirilmeleri gerektiği görüşüne yakın durduğu anlaşılmaktadır.²⁵

Ta'lik hattıyla yazılı risâlenin her iki sayfası da 27 satırdır. Satır başı reddâdesi vardır. 182b sayfası kenarında 9 minhuvât-sah kaydı bulunmaktadır.²⁶ Risâlenin satır aralarında da 10 yere benzeri kısa notlar düşülmüştür. Bunların çoğunda risâledeki kelimelerle ilgili tanıtıcı ek bilgiler verilmektedir. Birkaçı da içeriğin doğru anlaşılmasını sağlama amaçlı ilavelerdir. Bazı alıntı sonlarına 'bitti' yazılmıştır. Müellif satır başı olabilecek kimi yerlerin ilk bir/birkaç kelimesinde, mukaddimedeki fâsıla işaretlerinde, hatalı ibareleri çizme veya silmede ve fevâid kayıtlarını metinden ayırma işlevli çizgilerde kırmızı mürekkep kullanmıştır.

Risâle fi iskâti's-salât 'besmele' ile başlamaktadır. İki beyitten oluşan bir mukaddimesi vardır. Buradaki mısra sonu kelimelerden 'eskât, iskât ve sükkât'²⁷ -içeriğinde adı geçmeyen- risâlenin konusuna çağrışım yapmaktadır. Beyitlerde "Allah'ın, âlimleri eskâtan üstün tutmasına ve kendisinden bir lütuf olarak iskat yoluyla insanların zimmelerini arındırmasına; Hz. Peygamber'in kalemle yazı yazmaya ihtiyaç duymamasına,"²⁸ Onun âl ve ashabının

uygulamasından 'satır başı' tabiri ilavesiyle ayırdığımız bu yöntemde sayfanın son kelimesi karşı sayfaya ilk kelime olarak tekrar yazılmaktadır. Trabzonî tarafından sıklıkla kullanılmış bu yöntemi *Risâle fi savmi yevmi'*-şek'te müstensih de uygulamıştır.

23 'Mecmuada varaklar arasında muhtelif şukklar yer aldığından' Süleymaniye Kütüphanesine ait yazma eserler veri tabanında bu risâle için ilgili PDF'nin 346 numaralı görseline bakılmalıdır.

24 Günümüzde çoğunlukla bu başlık altında incelendiğinden, mevzubahis meselelere kısaca işaret etmek için -risâlede geçmemesine rağmen- bu tabiri kullanmayı uygun gördük.

25 Müellif bu kayıtlarla, iskat fidyesi ödenecek namaz sayısı hesaplanırken vakti takdir yoluyla belirlenen namazların da dikkate alınması gerektiğini ima etmiş olabilir. Biz risâlenin konusu ve amacıyla güçlü bir bağı bulunmayan söz konusu kayıtların detaylı inceleme ve değerlendirmesini bu çalışmanın kapsamı dışında tuttuk.

26 Minhuvâtların ikisi çok yakın ifadeli olup bunların sayfa altında olanı kısmen silik ve kesiktir.

27 Müellif minhuvâtlarda *el-Kâmus*'tan da yararlanmış olarak bunlar ve 'milkât' kelimesinin yapı ve/veya anlamıyla ilgili bilgiler vermiştir. Buna göre 'eskât' 'kendisinde hayır bulunmayan kimseler' demektir. 'Sükkât' da 'düşükler' anlamındadır.

28 Müellif, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ümmiliğine işaret edici böyle bir ifadeye muhtemelen kafiye yönünden nazma uygun düşen 'milkât (kalem)' kelimesini kullanmak istemesi nedeniyle yer vermiştir.

sükkât olmayışına²⁹ değinilmiştir. Ardından risâleye konu mesele ve cevabı verilmiştir. Son satırından ibaret ferâğ kaydında 'ucâle' olarak nitelenen³⁰ eserin Muhammed el-Medenî eliyle 1170 senesi Şâban ayının ortalarında Salı gecesi (muhtemelen 13 Şâban 1170/2-3 Mayıs 1757) tamamlandığı yazmaktadır.

1.3. *Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars*

Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye Koleksiyonu 01041-003 numarada 'fetvalar/fıkıh ilmi' konu başlığında tasnif edilmiştir. Bibliyografik kayıt numarası 144803'tür. 8 cüz hâlinde toplam 18 eseri muhtevi bir mecmuada 3. sıradadır. Mecmua iç kapağının arka yüzündeki fihristte³¹ -diğer çoğu eserin adına/konusuna temas edildiği hâlde- yalnızca 'risâle' şeklinde gösterilmiştir. Risâle metni öncesindeki benzer amaçlı diğer kayıtlarda (mecmua iç kapak ön yüzü ile 1a ve 73a sayfaları) ise *Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars*'a dair bir veri yoktur.

Mecmuadaki bazı risâlelerde bulunan telif tarihi kayıtlarından³² bu eserlerin öncelikli yazım tarihi sırasına göre dizilmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte *Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars* 2. cüzde *Ruseyyiletün fi savmi âşûrâ* ile bulunmakta ve onun bittiği aynı sayfadan başlamaktadır. Ferâğ kaydına göre *Ruseyyiletün fi savmi âşûrâ*'nın telif zamanı 12 Muharrem 1172 (15 Eylül 1758) Cuma ikindiden sonradır. Dolayısıyla *Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars*'ın da bu tarihte veya sonraki yakın bir zamanda yazıldığı³³ söylenebilir.

Risâlenin bilinen tek nüshası ta'lik hattıyla yazılmıştır. Bazı kelimeleri ile ferâğ kaydındaki beyit harekelidir. Sayfaları sırasıyla 7, 26, 27 ve 20 (son 6'sı kısa) satırdır. Cetveli bulunmamasına rağmen satır sonları hizalıdır. Bitime üç adet 'mîm' harfi konulmuştur.³⁴ Risâledeki soru sırasını gösteren yazılar ile son üç sorunun 'cevab'ı, rumuzla gösterilen başvuru bilgileri, iki reddâdesinden satır altı olanı (78b) ve alıntı ibarelerinin biri kırmızı yazılmıştır. Satır arası ve hâmişlerdeki minhuvâtlarda metinde geçen yer, şahıs ve kullanımı nadir kelime tanıtımı; zamir, rumuz ve grup adı açma ile hüküm çeşidini gösterme türünden bilgiler paylaşılmaktadır. Üç alıntının sonunda 'bitti', iki minhuvâtın sonunda ise okuyucuyu düşünmeye davet notu bulunur.

29 Yani "Ehl-i sünnetin gözünde Hz. Peygamber'in âl ve ashabı -Allah teâlâ onlardan razı olsun ve onları razı kılsın- tazim ve tebci mertebesinden düşmüş değillerdir." Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî, *Risâle fi iskâti's-salât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01068-013), 182b.

30 Trabzonî'nin başka bazı eserlerini tesmiye veya tavsif için de kullandığı 'ucâle' terimi 'aceyleyle yapılan muhtasar risâle' anlamına da gelmektedir. bk. Ahmed Vefik Paşa, "ucâle", *Lehce-i Osmânî* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1306), 2/1243. Fakat yalnızca bu tür bir veriye dayanarak bu eserlerin her birinin aceyleyle/kısa bir süre zarfında telif edildiği gibi bir değerlendirme yapılması kanaatimizce doğru olmaz. O, bu terimi eserleri hususundaki tevazuu ve/veya bunların muhtasar metinler olması nedeniyle kullanmış olabilir.

31 Mecmuada 77b-79a sayfaları arasında bulunan risâle bu fihristte sehven 79. varakta gösterilmiştir. Nitekim 79. varakta bulunan/başlayan başka bir risâle yoktur.

32 Örnekleri için ilgili mecmuanın 69a, 77b, 125b ve 260b sayfalarına bakılabilir.

33 Müellif hattı diğer bazı eserleriyle de karşılaştırıldığında, Trabzonî'nin, satır arası birkaç kısa ilave dışında tashihe ihtiyaç duyurmamış bir özenle yazılan bu risâleyi bu tarihte tebyiz etmiş olma ihtimali de vardır.

34 Bu kullanımın müellifin adı ve nisbesine işaret eden bir rumuz olma ihtimali birkaç araştırmada dile getirilmiştir. Mesela bk. Saylan, "Hayatı ve Eserleri", 424.

Katalogdaki adı içeriğinden hareketle oluşturulan³⁵ risâlenin kısa bir mukaddimesi vardır.³⁶ İçerikte müellifin Arapçaya vukufiyetini de gösterir secili ifadelere rastlanır. Ferâğ kaydında hamdele ve salvele mahiyetinde kullanımlar bulunmaktadır. Müellif burada risâleyi inceleyenlerden kendisine ağır eleştiriler yöneltmemelerini rica etmekte ve 'hatasız kul olmaz' temalı alıntı bir beyitle³⁷ sözünü bitirmektedir.

2. Trabzonî'nin Kendisine Yöneltilmiş Fikhî Sorulara Cevapları

Trabzonî'ye yöneltilen fikhî sorular ve cevaplarının değerlendirildiği bu kısımda soru-cevap ortamına ait veriler de belirlenmeye çalışılmıştır. Bunlar cevapların tahlili yanı sıra Trabzonî'nin kişiliği, ilmî durumu, itibarı, sosyal çevresi hatta dönemin şartlarına dair araştırmalara da katkı sağlayabilecektir.

2.1. Soru-Cevap Ortamı

İnceleme konusu risâlelerin -tabiri câizse- kaleme alınma hikâyeleri bulunmakta; bunlarda ve sorulara verilen cevaplarda birtakım şahıslar bahse konu edilmektedir. Müellif, cevaplarında, başvuru kaynaklarına ve soruyla doğrudan ilgisi olmayan bazı malumata da yer vermektedir.

2.1.1. Şahıslar ve Mekânlar

Risâle fî savmi yevmi'ş-şek'teki mesele Trabzonî'ye 'sorulmuş' olup müsteftî hakkında -Hanefî mezhebine mensup olduğu çıkarımı dışında-³⁸ bir bilgi yoktur. Soruya neden olanlar ise 'bazı zamane vaizleridir.' Trabzonî bunların meseleyi yeterince tahkik etmediklerini ve herhangi bir inceleme yapmadan konuya dalmayı alışkanlık hâline getirdiklerini belirtmekte; 'Allah en yakın zamanda tesirlerini kaldırsın' demektedir.³⁹

Trabzonî *Risâle fî iskâti's-salât*'taki meseleyi kendisine üç -ayrı- grubun getirdiğini söyler. Soruya neden olan kişiyi 'hınzırların şeyhi'⁴⁰ ve sonrasında 'bahsi geçen şeyh' diye anar. "Onu neredeyse 'zındık, kâfir bir herif' denilmeye müstahak kılacak pek çok yanlışları vardır. -Şeyhi olan- Ayıntâbî de bu denilene yakındır. Her ikisi de söz ve fiillerine itibar edilmeyecek kişilerdir." der.⁴¹

35 Tespitlerimize göre bu risâle için birçok farklı isim kullanılmıştır. Ancak bunların bazıları gereğinden fazla uzundur veya gramatik eksikliği vardır. Bazısı da risâle muhtevasını tam ve doğru biçimde yansıtmamaktadır. O bakımdan, birden çok soru içerdiği ve 'Kars' vurgusunun önemsendiği de dikkate alınırsa, risâleyi "Risâle fî es'ileti Karsî (bir Karslının soruları hakkında risâle)" şeklinde anmak bize göre daha doğru ve yeterlidir.

36 "Hamd Allah'a mahsustur; O her şeye yeter. O'nun seçkin kıldığı kullarına da selâm olsun!" anlamındaki bu mukaddimeyi müellif başka birçok eserine başlarken de kullanmıştır.

37 "Bir kusur bulursan gediği kapa! / O'dur kusursuz -celle ve alâ- (azametli ve yüce olan)" şeklinde çevirdiğimiz bu beytin aslı Harîrî'ye (öf. 516/1122) ait olup onun *Mülhatü'l-i'râb* adlı manzum gramer kitabında geçmektedir.

38 Aşağıda değinileceği üzere Trabzonî her mukallidin kendi mezhebini taklid etmesi gerektiği görüşündedir ve müsteftîye Hanefî görüşüyle cevap vermiştir. Dolayısıyla müsteftî ve belki onun bu cevabı ulaştıracağı kişiler Hanefî olmalıdır.

39 Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî, *Risâle fî savmi yevmi'ş-şek* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 00666), 55b-56a.

40 Trabzonî bu tabiri başkası için de kullanmıştır. bk. Öztürk, "Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları", 1/417.

41 Trabzonî, *Risâle fî iskâti's-salât* (Süleymaniye, 01068-013), 182b. Bu ifadeleri, Trabzonî'nin, sözü geçen

Cevâbü'l-es'ileti'l-leti seelehû min ehli'l-Kars'taki soruların sahibini 'Yakın dostlardan Karslı bir kardeşim'⁴² olarak tanıtan Trabzonî dikkatini çekmek istediği bir başka yerde de kendisine 'kardeşim' diye hitap eder. Bu zatın 'zorluklarının ortadan kalkması için açıklamasını ve kapalılıklarını açmasını istediği birkaç sorusu' Trabzonî'ye ulaşmıştır.⁴³ Trabzonî soruları incelemiş ve 'din nasihattir' -hadisi- onu bu soruların 'karışıklıklarını çözmeye ve maksatlarını açıklamaya sevk etmiştir.'⁴⁴

İlk iki risâledeki soru sahipleri -en azından- duyduklarının toplumda nispeten yaygın bilgilerle çeliştiğini fark edecek ilmî seviyededirler. Ancak bu iddiaları ortaya atanlara bizzat müdahale yetkinliğinde olmadıklarından/görülmediklerinden meseleleri Trabzonî'ye getirmişlerdir. Kars ahalisinden olan müsteftî ise daha ileri bir seviyededir. Nitekim sorularının birinde kendisine tedris izni verildiği bilgisi de geçmektedir.⁴⁵

Trabzonî bu risâlelerde farklı ilmî seviyedeki kişilerin sorularına cevap vermiş; iftâdan sakınmak istediğini gösterir bir beyanda bulunmamıştır. Soru sahiplerine karşı mütevazıdır. Toplumun yanlış bilgilendirilmesini önlemede duyarlıdır. Bu nedenle dinî konularda konuşan ve ehliyetsiz saydığı kişilere karşı sert söylemleri bulunmaktadır. Bütün bunlar bir yönüyle o dönem ifade ortamının serbestliğini de göstermektedir.

Risâlelerde soru-cevap ortamı için herhangi bir mekân bilgisi verilmemiştir. Ancak bu faaliyetlerin Trabzonî'nin İstanbul'daki görev yerinde gerçekleşme ihtimalini öne çıkarıcı bazı işaretler bulunmaktadır.

2.1.2. Başvuru Kaynakları

Risâlelerde kaynak mahiyetinde zikri geçen şahısları ve eserleri 'cevapta, cevabın detayında, cevabın delilinde ve cevapla doğrudan ilgili olmayan bilgide geçenler' şeklinde dört kategoride tasnif etmek mümkündür. Şahıslar ve eserler genellikle özel adlarıyla verilmiştir. Âlim/eser grubu şeklinde kullanımlar da vardır. Bunlar eser-şahıs tasnifli olarak şöyledir:

Risâle fî savmi yevmi'ş-şek'te geçenler:

Birinci kategori: Fukaha yani Hanefî fakihleri; fıkıh metinleri ve şerhleri, fetvalar

İkinci kategori: et-Timurtâşî, Kuhistânî, en-Nihâye

Üçüncü kategori: Üç Âlimimiz, Şâfiî, Ahmed/İmâm Ahmed, Sâhibü'l-Hidâye, fukaha, diğer mezhep fakihleri, Hanefî önderleri; Ebû Dâvûd, Nesâî, Kütüb-i sitte, Sahîhain, el-Fevâid

kişilerin görüşlerinden etraflıca haberdar olduğunu göstermektedir.

42 Cümledeki bir kelime grubunun müteallakını tespit zorluğu nedeniyle metnin bu kısmını 'Kars ahalisinden yakın dostlar arasındaki bir kardeşim' şeklinde çevirmek de mümkündür. İlk çeviriye göre "bu zat Trabzonî'nin yakın dostlarından birisidir ve Karslıdır." İkinciye göre ise "Trabzonî'nin Kars ahalisinden yakın dostları vardır. Bu zat da onlardan birisidir." "Bu risâle, Muhammed el-Medenî'nin ilmî şöhretinin her yere yayıldığı bir delilidir" vb. yorumlar -belki- bu ikinci anlama dayalıdır. Biz bu risâlede geçen (78a) benzer yapıdaki başka bir cümleden edindiğimiz kanaatle ilk çeviriyi tercih ettik. Sözü geçen örnek yorum için bk. Aydın, "ed-Dürerü's-semîne" *Adli Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 20.

43 Soruları kendi adına sormuş ise de bazılarının içerikleri bu zatın soru havzasına dair de işaretler taşımaktadır.

44 Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ileti'l-leti seelehû min ehli'l-Kars* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-003), 77b-79a.

45 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 78a.

Dördüncü kategori: Münzirî, dil ve hadis ehlinin cumhuru

Risâle fî iskâtî's-salât' ta geçenler:

Birinci kategori: Sâhibü'l-Eşbâh, İbn Emîru Hâc, bazı meşâyihimiz, müteahhirûn, meşâyih-i müteahhirîn; el-Eşbâh/el-Eşbâh ve'n-nezâir, el-Mecma', el-Hidâye, Fethu'l-kadîr, el-Müfid, el-Muhît, Şerhu'l-Kenz, el-Kunye, el-Müctebâ, fikh kitapları

Üçüncü kategori: Beyzâvî, ashabımız; et-Telvîh, et-Tahrîr, el-Kuhistânî, ez-Zahîriyye ve diğeri, Şerhu't-Te'vilât, el-Hulâsa ve diğeri, el-Kirmânî, el-Mebsût, el-Kübrâ, el-Kâfî, et-Te'vilât, fikh metinleri

Dördüncü kategori: el-Câmiu's-sagîr şârihi Münâvî; Müsnedü'l-firdevs, Süyûtî'nin el-Câmiu's-sagîr'i, el-Kâmus

Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars'ta geçenler:

Birinci kategori: el-İmâm (Ebû Hanîfe), O ikisi (İmâmeyn), fîrûdaki ashabımızdan Ebû Ali el-Cübbâ el-Mu'tezilî ve Ebû Hâşim, Ebü'l-Kâsım el-Ka'bî, Bahru'r-râik'in Sâhibi ve onun kardeşi Ömer, el-Eşbâh ve'n-nezâir'in hâşiyecisi Hamevî, İbnü'z-Ziyâ, Sâhibü'l-Kunye el-Mu'tezilî, Hücendî -hc-⁴⁶, el-Verberî el-Mu'tezilî -bv-, İki Sünnî yani Sâhibü'l-Muhît ve Halvânî, Biz yani Hanefî grupları, fukaha; İbn Ebü'd-Dünyâ, Taberânî, Süyûtî'nin ed-Dür-rü'l-mensûr'ü, et-Tatarhâniyye, el-Yetîme, Kenzü'd-dekâik'in şerhleri el-Bahrü'r-râik ve en-Nehrü'l-fâik, el-Eşbâh ve'n-nezâir, Ali el-Kârî'nin Şerhu'l-Mensek'i, el-Bezzâziyye, Halebî'nin eş-Şerhu'l-Kebîr'i, Sâhibü'l-Muhît'in Burhân'ı -bm-, Şerhu Halvânî -sh-⁴⁷, el-Kunye, en-Nazm, Alâüddîn el-Haskefî'nin ed-Dür-rü'l-muntekâ adlı el-Mültekâ şerhi

Üçüncü kategori: Selef-i evvelîn, selef-i sâlih; Süyûtî'nin el-İtkân'ı

Dördüncü kategori: Yâkut el-Hamevî'nin Merâsidü'l-ittilâ' alâ esmâ'i'l-emkine ve'l-bikâ'⁴⁸

Kaynaklarının çoğu zaman adını zikretmekle yetinmiş olan Trabzonî ara sıra 'ilk bölümün baş taraflarında, (bunun) bir varaktan biraz daha sonrasında, Nisâ sûresi (tefsiri) nin başında, mukaddimed'e gibi yer gösterimleri yapmıştır. O, kimi alıntılarının 'doğrudan' olduğunu gösterir kayıtlar da kullanmıştır. Bazı eser ve şahıslar hakkında kısa tanımlarla karşılaşılan risâlelerde âlim veya âlim gruplarından sonra dua cümlesi kullanma örnekleri nadirdir.

Tespitini yapmakla yetindiğimiz⁴⁹ bu kaynakların önemli bir kısmı alıntı pasajlarda geç-

46 Bu harfler, öncesinde yazılı isimlerin rumuzlarıdır. Trabzonî kaynağına sadık kalarak bu rumuzları yazmış ancak bunların remzettği isimleri de belirtmiştir.

47 Bu alıntının kaynağı olan *el-Kunye*'nin bir nüshasındaki tabloya göre bu rumuz Şemsüleimme el-Halvânî'nin bir eserini değil kendisini göstermektedir. bk. Ebu'r-Recâ' Necmeddin Muhtâr b. Mahmûd el-Gazmî el-Harizmî *ez-Zâhidî, Kunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-Gunye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Beyazıt, B2774), zahriyyenin arka yüzü.

48 Eser aslında Yâkut el-Hamevî'ye (öl. 626/1229) ait *Mu'cemü'l-büldân*'ın İbn Abdülhak el-Bağdâdî (öl. 739/1338) tarafından yapılmış ihtisarıdır. bk. Casim Avcı, "Yâkut el-Hamevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakut-el-hamevi> (Erişim 29 Haziran 2024).

49 Çalışmamızın öncelikli amacı ve hacim kaygısı nedeniyle müellifin bu kaynaklarını ayrıca inceleyip tanıtmadık.

mektedir. Trabzonî'nin bizzat ve sıklıkla başvurduğu eserler Hanefilerin bazı temel fikhî metinleri ve onlar etrafındaki çalışmalardır. O, hadis başta olmak üzere farklı alanlara ait kaynaklardan da istifade etmiştir. Trabzonî'nin öncelikle tanınan eserleri referans gösterdiği ancak aradığı cevabı bulmak veya güçlendirmek için bazen bu çerçeveyi genişlettiği söylenebilir.

2.1.3. Konu Dışı Malumat

Anlatımı kısa tuttuğunu gösterir ifadeleri bulunan ve geniş bilgi için yönlendirme yapan⁵⁰ Trabzonî'nin deliller ve o kapsamdaki açıklamaları nispeten uzundur. Bu, risâlelerin muhalif görüştekiler için cevap olma amacı da taşımasına bağlanabilir. Onun konu için öncelikli ve gerekli olmayan birtakım bilgiler paylaştığı da vakidir. Bunların çoğu müellifin 'şârihliğinin yansıması'⁵¹ kabilinden olup farklı alanlardaki birikiminden taşmıştır veya bazı pasajların ayıklama yapılmadan metne alınmasının sonucudur. Bununla birlikte risâlelerdeki konu dışı malumat dikkati asıl meseleden uzaklaştıracak ölçüde fazla ve baskın değildir. Dönemin ilmî anlayışının bunu yadırgamadığı da söylenebilir.

2.2. Sorulara Cevap Üretimi

Burada Trabzonî'ye yöneltilmiş her bir soru ve cevabı, muhtevası göz önünde tutularak tarafımızca konulmuş başlıklar altında, incelenip değerlendirilmektedir.

2.2.1. Şek Günü Oruç Tutmanın Hükümü

Trabzonî'nin 'bazı vaizlerin neden olduğu bir hadise' olarak nitelediği meselede bu vaizler, tutacak kişinin avam veya havastan oluşu ve bu orucun itiyat edilip edilmemesi arasında ayırım yapmaksızın şek günü oruç tutmanın mutlak olarak mekruh olduğunu söylemişler; bu durum da soru olarak Trabzonî'ye taşınmıştır.

Trabzonî cevabının başında tasnif mahiyetinde bir açıklama yapar. Şöyle ki, şek günü⁵² orucu, herhangi bir tereddüt bulunmaksızın kesin biçimde nâfile niyetiyle tutulursa kerahetsiz olarak câizdir. Müellife göre 'fakihler' bu görüşte ittifak etmişler ve bunu 'şek günü ancak tatavvu/nâfile oruç tutulur' şeklinde ifade etmişlerdir.⁵³ Kişinin bu günü perşembe, pazartesi veya ayın son üç⁵⁴ günü gibi itiyat ettiği bir oruç olarak tutması -ilk durumdan-

50 Mesela bk. Trabzonî, *Risâle fi iskâti's-salât* (Süleymaniye, 01068-013), 183a; a.mlf., *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 78a.

51 Dilek, "Fıkha Dâir Bir Eseri", 1/438.

52 Şâban ayının 29'unu takip eden günün, esas alınan şer'î ölçülere göre, şâbanın son günü veya ramazanın ilk günü olduğu tereddütsüz biçimde belirlenemezse bu güne 'şek günü (yevm-i şek, şüpheli gün)' denilir. Fıkıh metinlerinde kimi kavramlar tanıtılmışken bazıları için tanım yapılmayışının genellikle o kavramın bilindiği/anlaşıldığı ile gerekçelendirildiği hatırlanırsa Trabzonî de risâlede muhtemelen bu düşünceyle 'şek günü' için tanım olabilecek bir bilgiye yer vermemiştir, denilebilir.

53 Bu ifade esasında şek günü farz/vâcip oruç tutmaktan sakındırma amacı taşımaktadır. Trabzonî ise bunu 'şek günü nâfile oruç tutulabildiğine göre bu oruç kerahetsiz câiz demektir' minvalinde bir yorumla kullanmış olmaktadır. Trabzonî ayrıca bu ifadenin hadis olarak da rivayet edildiğini ancak bu lafızla bir hadisin bilinmediğini belirtmektedir. Trabzonî, *Risâle fi savmi yevmi'-ş-şek* (Hacı Mahmud Efendi, 00666), 56b.

54 'Üç' kaydı, daha azının bu kapsama girmesindeki ihtilâf sebebiyle konulmuş olmalıdır. bk. Burhânüddîn Ebü'l-Hasen el-Fergânî el-Mergî'nî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, nşr. Muhammed Adnân Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.), 1(1)/145.

daha faziletlidir. Böyle bir durum yoksa havas oruca devam eder. Avam ise günün yarısından yani kaba kuşluktan sonra orucu bırakır. Bu günün ramazan veya başka bir vâcibe niyetle tutulması mekruhtur. 'Eğer ramazan ise ramazan orucuna; değilse nâfileye ya da başka bir vâcibe' niyetiyle tutulması da bu hükmüdedir. Şek gününün ramazandan olduğu sabit olursa bu oruçlar ramazan orucu sayılır. Aksi hâlde niyet kesin ise niyet edilen oruç sahih olur. Niyet tereddütlü ise oruç nâfile hükmü alır.⁵⁵ 'Eğer ramazan ise ramazan için oruçluyum, değilse oruçlu değilim' niyetiyle oruç sahih olmaz ve ramazan sabit olsa bile kişi oruçlu sayılmaz.⁵⁶ Trabzonî bu tasnifle kendisine yöneltilen sorunun cevabını vermiş olur. Risâle'nin devamı bu cevapla ilgili izah ve delillendirme kabilindedir. Bu bağlamda müellif önce 'havas-avam' kavramlarına açıklık getirir. Şek günü orucunun keyfiyetini ve niyetini bilen herkes havastan; böyle olmayan ise avamdandır. Niyet de, mutad orucuna rastlayan hariç, kişinin nâfileye niyet etmesi ve hatırına 'eğer ramazan ise ramazan orucudur' şeklinde bir düşüncenin gelmemesidir.⁵⁷ 'Fakihler'den maksadının 'Hanefî fakihleri' olduğunu belirten⁵⁸ müellif 'Diğer mezhep fakihlerinin sözü bizim için bağlayıcı değildir. Çünkü her mukallid kendi imamının mezhebini taklid etmeli; mezhepler arasında telfik yapmamalıdır. Zira fakihlerin açıkça belirttiği üzere bu icmâ ile bâtıldır.⁵⁹ Bizim, Üç Âlimimizin görüşüyle fetva vermemiz gerekir.' der.⁶⁰

Trabzonî'ye göre İmâm Şâfiî (rh.a.) 'şâban yarı olunca nâfile oruç tutmak mekruh olur' demiştir. Bunu da 'şâban yarı olunca oruç tutmayı nehyeden, hilali görmeden oruca başlanmamasını isteyen ve bir-iki gün oruç tutarak ramazanı öne almaktan sakındıran' hadis-i şeriflerden istinbat etmiştir. 'Hanefî önderleri' ise Trabzonî'nin 'serer'⁶¹ hadisi' olarak da andığı bir hadisle istidlâlde bulunmuşlardır. Bu hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şâbanın sererinde oruç tutmamış olan bir sahâbiden iftar ettiği o gün yerine bir gün oruç tutmasını istemektedir.⁶² İmâm Ahmed (rh.a.) bu son hadise dayanarak şek günü orucunun vâcip olduğunu söylemiştir. Hanefîlerin delili ile diğerlerinin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aidiyeti belli ve sahih

55 Yani 'kişi şek günü kesin olarak başka bir vâcibe niyet ederse ve o günün de şâbandan olduğu anlaşılırsa oruç niyet ettiği vâcip yerine geçer.' Bu, risâlede zikri geçen *el-Hidâye*'nin de 'esah' saydığı görüştür. 'Eğer ramazan ise ramazan orucuna; değilse başka bir vâcibe' niyetiyle tutulan oruç ise şek gününün şâbandan olduğu anlaşılabilir bile niyetteki vâcip oruç yerine geçmemekte ve nâfile olmaktadır. Ayrıca bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, nşr. Muhammed Adnân Derviş, 1(1)/145-146.

56 Trabzonî, *Risâle fi savmi yevmi's-şek* (Hacı Mahmud Efendi, 00666), 56a.

57 Sayfa kenarındaki alıntı bir notta ise 'havas' için "âlimler" veya 'niyetini bilenler" şeklinde iki tanıtmı verilmiş; 'niyet' için de 'ramazan kastı olmaksızın nâfilenin kastedilmesi' açıklaması yapılmıştır.

58 Trabzonî'nin şek günü orucunun hükmüne dair verdiği bilgiler, ifade ettiği üzere, Hanefî görüşüne uygundur. Bu konuda hükümleri gerekçeli başka bir tasnif örneği için bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, nşr. Muhammed Adnân Derviş, 1(1)/145-146.

59 Trabzonî'nin bu konudaki farklı yaklaşımlardan 'telfikin icmâ ile bâtil olduğu' görüşüne katıldığı anlaşılmaktadır. Telfik konusu ve telfikin bâtil olduğunda icmâ bulunduğu iddiası için bk. Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 210-220.

60 Trabzonî, *Risâle fi savmi yevmi's-şek* (Hacı Mahmud Efendi, 00666), 56a. Son cümlesinde Trabzonî'nin kendisini iftâya ehil görme imasından da söz edilebilir.

61 'Bir ayın sereri/sireri' o ayın son günüdür. Söz konusu günde hilalin gizli-örtülü olması nedeniyle böyle bir adlandırma yapılmıştır. Trabzonî, *Risâle fi savmi yevmi's-şek* (Hacı Mahmud Efendi, 00666), 56b; İbrâhîm Mustafa vd., "serer", *el-Mu'cemü'l-vasît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 1(1)/427.

62 Risâlede zikri geçen hadisler ve ilgili bazı değerlendirmeler için Fatih Mehmet Yılmaz, "Hadislerde Yevm-i Şek (Şek Günü) Orucu", *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2022), 112-116'ya bakılabilir.

delilleri teâruz hâlinde olduğundan bunların arası cemedilmelidir. Bu bağlamda Şâfiî'nin istidlâl ettiği hadislerdeki yasaklamanın şek gününü ramazan sayarak oruç tutmaya yönelik olduğu kabul edilir. Ahmed b. Hanbel'in vâcip sayma görüşü de doğru değildir. Çünkü söz konusu cem', serer hadisindeki talebin vücûb değil istihbâb için olduğunu gösterir.⁶³ Trabzonî bu kısımda başka bazı rivayetleri de değerlendirmekte; hadislerin kaynakları yanı sıra tenkit ve şerh kabilinden notlara yer vermektedir.⁶⁴ Trabzonî'nin hadisleri cemetme amaçlı ifadelerinde az da olsa kapalıdır. Bunların risâledeki diğer görüşlerle tutarlılığını göstermek için de ilave açıklamalara ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca Trabzonî, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e birer görüş nispet etmişse de meselenin bu âlimlerin mezheplerinde de tafsilata tabi olduğunu belirtmek gerekir.⁶⁵

Trabzonî'nin bu mesele için, Hanefîlerin görüşüyle uyumlu, yeterli bir cevap oluşturduğu söylenebilir. O, burada ilgili bazı mezhep görüşlerini de mukayese etmiştir. Bu mukayese büyük oranda söz konusu mezheplerin sünnetten delillerini değerlendirme tarzındadır.

2.2.2. İskat/Devir İşlemindeki Hibeye Lafzi Niyet Etme Gereği

Müsteftâ gruplar 'hınzırların şeyhi'nin "İskât-ı salât işleminde devir"⁶⁶ yapmak isteyen, fidyeyi vereceği ihtiyaç sahibine, her bir devirde 'bunu sana filan oğlu filan için -mesela bir aylık- namazı iskat amacıyla verdim' demek suretiyle niyetini sözlü olarak belirtmesi şarttır. Her bir defada niyeti telaffuz etmez veya önceki söylediğiyle yetinirse⁶⁷ iskat asıl itibarıyla sahih olmaz." dediğini duyduklarına Trabzonî'nin meclisinde tanıklıkta bulduklarında Trabzonî kendilerine defaatle 'Bu, şart değildir. Telaffuz olmasa da kalbin niyeti yeterlidir.' cevabını vermiş fakat bu gruplar meselenin 'büyük fakihler' nezdindeki durumunu kendilerine yazması için Trabzonî'ye ısrarcı olmuşlar⁶⁸ o da 'cevabın doğruluğunu ispata koyulmuştur.'⁶⁹

63 Trabzonî, *Risâle fi savmi yevmi'-ş-şek* (Hacı Mahmud Efendi, 00666), 56a-56b.

64 Mesela 'şâban yarısı olunca oruç tutmayı nehyeden hadis Ahmed b. Hanbel'e göre mahfûz/sahih değildir. Kimi metinlerde hadis olarak nitelenen ve şek günü oruç tutan kişinin Hz. Peygamber'e isyan etmiş olacağını ifade eden rivayet de bazı sahâbîlerin sözüdür.' Trabzonî, *Risâle fi savmi yevmi'-ş-şek* (Hacı Mahmud Efendi, 00666), 56a-56b.

65 Şek günü orucuna dair mezheplerin görüşlerini bir arada görmek için bk. Yılmaz, "Hadislerde Yevmi-i Şek (Şek Günü) Orucu", 125-127; Abdurrahmân el-Cezîrî, *el-Fikh ale'l-mezâhibi'l-erbaa* (Kahire: Dâri'ü'l-Hadîs, 1424/2004), 1/428-429.

66 'İskât-ı salât' ölenin namaz borçlarının affı umuduyla başvurulmuş bir tasadduk işlemidir. Bu işlemde her bir namaz borcu için namaz fidyesi olarak fitır sadakası tutarında bir meblağ ihtiyaç sahiplerine verilir. Bu işlem için ayrılan meblağ fide borcunu karşılamazsa 'devir' işlemi yapılır. Devirde, fidyeyi kabul eden kişiler onu devir yapana hibe eder. Devir yapan da yeniden onlara tasadduk eder. Borç miktarı tamam oluncaya kadar bu işleme devam edilir. Daha geniş bilgi için bk. Mehmet Erdoğan, *Fikh ve Hukuk Terimleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 213.

67 Risâlenin devamından anlaşılacağına göre 'önceki söylediğiyle yetinmek' iskat fidesini verirken "bunu sana önceki üslup üzere verdim" demektir. Yani başta söylenen amaçla verildiğini belirtmekle yetinip 'filan oğlu filanın şu kadar namazını iskat için' vb. ifadeleri tekrar etmemektir. Trabzonî'ye göre esasında bu, niyeti icmâl yoluyla/kısaca telaffuz etmektir. -Buna rağmen 'hınzırların şeyhi' bunu da yeterli bir telaffuz saymamaktadır.- bk. Trabzonî, *Risâle fi iskatî's-salât* (Süleymaniye, 01068-013), 183a.

68 Büyük fakihlerin görüşlerinin yazılı olarak istenmesi ve bu konudaki ısrarın nedeni zikri geçen 'şeyhlerin' kendilerine ulaştırılan sözlü cevapları ve cevap sahibi Trabzonî'yi itibara almayışları olabilir. Bu ve Trabzonî'nin onlar hakkındaki uyarıları ayrıca sorunun cevabı için nispeten özel bir çaba göstermesi muhtemelen irtibatlı tutumlardır.

69 Metnin bu kısmını 'bu isteğe olumlu karşılık vermenin doğru olacağı kanaatiyle konuya yoğunlaşmıştır'

Trabzonî cevabının başında bu görüşün bâtil, fıkıh kitaplarında aslı bulunmayan, sahibi ile onun şeyhinin sözde⁷⁰ ihtihadlarından biri olduğunu vurgulamakta; 'Allah onların söylediklerinden uzaktır' demektedir. "İlim dindir, namaz dindir. Şu hâlde bu ilmi kimden aldığınıza ve bu namazları nasıl kıldığınıza dikkat edin. Zira kıyamet gününde bunlardan sorguya çekileceksiniz."⁷¹ anlamındaki hadis Münâvî'nin (öl. 1031/1622) kısa bir şerhiyle aktarmakla da muhataplarına uyarıda bulunmaktadır.

Trabzonî'nin iç içe ve kısmen karışık hâldeki bilgilerden müteşekkil cevabı niyette telaffuzun şart olmadığı görüşünün delilleri ve telaffuzun hükmü olmak üzere iki başlıkta tasnif edilebilir. Deliller -öz ve kısmen tasarruflu olarak- şunlardır: a) Her durumda niyetin mahalli kalptir. 'Niyet'in kelime ve terim anlamları da bunu göstermektedir. b) Terkler için niyet gerekmez. Çünkü bunlarda -yasaktan el çekme hâli müstesna- Allah'a yakın olma amacı bulunmaz. c) Hiçbir ibadette kalbin niyetine ilaveten telaffuz şart koşulmamış; -kalpsiz-lisana itibar edilmemiştir. İn'ikad ve sıhhati için telaffuzun şart olduğu nezir, vakıf, talak vb. hukuki işlemler istisnadır ve bellidir. d) Hz. Peygamber ve ashabından niyette telaffuzu gerekli gören sahih-zayıf bir nakil yoktur. Dört mezhep imamından da böyle bir nakil gelmemiştir. e) Dediklerimiz bütün fıkıh kitaplarında bu şekilde geçmektedir. Şüphe duyanlar onlara bakabilir. f) Devirdeki pek çok işlem⁷² devri yapan için niyet mesabesindedir. g) Fıkıh metinlerinde bizi destekleyecek başka bilgiler de vardır. Mesela zekât vâcip bir mali ibadet olduğu hâlde niyetinde telaffuz şart değildir. Iskat/devir ise tatavvu kabilindedir. -Dolayısıyla onda öncelikle şart olmamalıdır.-

Trabzonî'ye göre devirde sözlü olarak 'kabul ettim' denilmesi de gerekmez. Çünkü hibe mal teâtî yoluyla alınabilir;⁷³ kabz kabul sayılır.⁷⁴ 'Kaldırmanın mülkü olsun için' yola bir mal bırakılması hukuken geçerlidir. Yani bunlar gibi devirde de telaffuzsuz kabul yapılabilir.

'İbadetlerin niyetinde telaffuzun hükmü sünnet, müstehap ya da mekruh mudur' sorusuna görüşler, taraflar ve bunların kaynaklarından ibaret⁷⁵ alıntı bir cevap veren Trabzonî,

şeklinde anlamak da mümkündür.

- 70 Trabzonî'nin ifadeleri bu iki şahsı ihtihada ehil bulmadığını açıkça göstermektedir. Bu durumda metindeki 'ictihad' kelimesine 'uydurma, zirva' vb. bir anlam verilmesi icap edecektir. Biz bu mânâyı 'sözde' kelimesi ilavesiyle yansıtmaya çalıştık.
- 71 Ebû Şücâ' Şîreveyh b. Şehredâr b. Şîreveyh ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 3/67 (No. 4190).
- 72 Risâlede 'iskât-ı salât'ın tam bir tanımı yoktur. Ancak bu delilde işlemin bazı süreçleri de tasvir edilmektedir: 'Devir yapan kişi müteveffanın yaşını tespit eder. Bundan (çocukluk dönemi, namazlarını kıldığı dönem gibi) düşüleni düşürür. Vitir dâhil her vakit namaz için yarım sâ' (buğday)ın kıymetini hesaplar. Sonra mesela bir aylık namaz fidyelerini hesaplayıp bir keseye koyar. Fakire, fidyeyi ona her verdiğiğinde onu tekrar kendisine hibe edeceğini bildirir. Devir tamam olana kadar bu devam eder.' Trabzonî, *Risâle fi iskâtî's-salât* (Süleymaniye, 01068-013), 183a.
- 73 Trabzonî bu çıkarımı Kuhistânî'den (öl. 962/1555) aktardığı şu örneğe dayandırmaktadır: İbnü'l Mübârek (öl. 181/797) tambur çalan bir topluluğa rastlamış ve Ebû Hanîfe'nin (rh.a.) görüşü tazmini gerektireceği için tambura doğrudan zarar vermek istememiştir. "Onu bana hibe edin de nasıl 'çalışıyorum' görün" teklifi üzerine tambur kendisine verilmiş o da -sözlü bir ifade kullanmaksızın aldığı- tamburu yere 'çalarak' kırmış ve 'gördünüz mü nasıl çalışıyorum' demiştir. Trabzonî, *Risâle fi iskâtî's-salât* (Süleymaniye, 01068-013), 183a.
- 74 Hatta mesela alacağın borçluya hibe edilmesi durumunda borçlunun kabulüne ihtiyaç duyulmaz. Trabzonî, *Risâle fi iskâtî's-salât* (Süleymaniye, 01068-013), 183a.
- 75 Buradaki görüşlerin delili olabilecek bazı ifadeleri biz yukarıda Trabzonî'nin görüşünün delilleri kapsamında değerlendirdik.

buradaki 'sünnet'in Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti anlamında olmadığını söyler. Bu yorum konu hakkında sünnetten nakil bulunmadığı tespitiyle tutarlık bağlamında önemlidir. Ona göre meşâyih-i müteahhirîn bunu güzel görmüştür ve 'sünnet' onların güzel gördüğü şey yani 'müstehap' anlamındadır.⁷⁶ 'Müstehap' görüşünü 'netice' olarak sunan Trabzonî'nin de buna katıldığı anlaşılmaktadır. İbadetlerin niyetine dair bu tercihten istifadeyle onun ıskât-ı salât için niyette telaffuz hakkındaki görüşünü 'şart değildir; en çok müstehap sayılabilir' biçiminde oluşturmak kabul görür bir yorum olmalıdır.

Trabzonî bu meseledeki kanaatini öncelikle fıkihtaki genel kurallara ve karşı görüşün geçerli bir delili bulunmamasına bina etmiştir. Fıkıh kitaplarından tespit ettiği birtakım görüş ve icthadlarla benzerlikler belirleyerek de bunu pekiştirmeye çalışmıştır. Muhatabını akli bazı önermeleri düşünmeye çağırdığı da vakidir. Ayrıca risâlenin geneline bakıldığında onun ıskât-ı salât ve devir uygulamasında bir mahzur görmediği de anlaşılmaktadır.⁷⁷

2.2.3. 'Vird-i Mahsûs' İcâzeti ve Şartları

Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars'ta, muhatabı, Trabzonî'den ilk olarak vird-i mahsûs⁷⁸ için icâzet talebinde bulunmakta ve onun şartlarını sormaktadır. Trabzonî de "mânaları değişip de bu sebeple Hz. Peygamber'in 'her kim benim adıma bilerek yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın' sözü kapsamına girmemesi için lafızlarına azami dikkat göstermesi şartıyla bu ve diğer virdler için kendisine icâzet verdiğini" söylemektedir. Trabzonî akabinde bu tür işler için icâzetin şart olmadığını belirtmiş ve Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-İtkân*'ından bir alıntıyla bunu genişletip delillendirmiştir. Alıntı bilginin içeriği -özetle- şöyledir: Aslolan icâzet değil ehliyetdir. İlk dönem âlimlerinin görüşü de budur. Ancak ilim-fetva alınacak kişinin ehliyetini araştırmak şarttır. Bunu ise herkes yapamaz. Bu itibarla insanlar icâzeti, hocanın, talebesinin ehliyetine şahitliği yerine koymuşlardır. Hocanın, ehliyetini bildiği kişiye icâzet vermesi vâcip; ehil olmayana vermesi ise haramdır. Mali bir bedel karşılığı icâzet verilemez; icâzet için ücret alınması câiz olmaz.⁷⁹

Trabzonî *ed-Dürrü'l-mensûr*'dan vird-i mahsûsu içeren iki ayrı rivayeti nakletmiştir. Bunlar söz konusu virdin, borcunu ödeme güçlüğü çeken Muâz b. Cebel'e (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından öğretilmiş bir dua olduğunu göstermektedir. Risâle metnindeki rivayetlerde duanın tamamı verilmemiştir. İkinci rivayetteki bir ziyadeye⁸⁰ temas etmiş olan Trabzonî 'iki rivayetin arasını cemetmek gerekir' demektedir.⁸¹

Bu sorunun cevabı 'duanın şartı' ile bitmektedir. Trabzonî'ye göre duanın şartı 'helal yeme ve zihni/kalbi arındırma'dır. Onun yapma-terk etme türünden başka pek çok şartı

76 Trabzonî, *Risâle fi ıskâtî's-salât* (Süleymaniye, 01068-013), 182b-183a.

77 İskât-ı salât ve devirle ilgili farklı görüş ve değerlendirmeler için bk. Ali Bardakoğlu, "İskat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iskat> (Erişim 8 Haziran 2024).

78 'Özel vird' anlamındaki 'vird-i mahsûs' ile burada belli bir vird (dua, zikir) kastedilmiştir. Bu nedenle anlatımda bu tabiri koruyarak kullanmayı uygun gördük.

79 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 77b-78a.

80 İkinci rivayetin iki yeri birinci rivayete göre ilavelidir. Ortak kısımlarda da küçük bazı farklılıklar bulunmaktadır. bk. Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Kahire: Merkez-i Hecr, 1424/2003), 3/497-498.

81 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 78a.

daha bulunmaktadır.⁸²

Trabzonî'nin bu cevabında hadislerin lafzına gösterdiği itina ve farklı rivayetler için cemi önceleyip gerekli görmesi onun usul anlayışı bakımından dikkate değerdir.

2.2.4. Fıkıh-Ferâiz İlişkisi

Karslı zat ikinci sorusunda 'kendisine Dârüssaltana'da (İstanbul) fıkıh ve diğer ilimleri okutma ve tedris izni verildiğini' söyleyerek bu iznin ferâiz okutmak için yeterli olup olmadığını öğrenmek istemektedir. Cevaba 'yeterlidir' diye başlayan Trabzonî bunu ferâizin fıkıha dâhil oluşuyla gerekçelendirir ve inkârî istifham yoluyla 'ferâizi fıkıhın dışına kim çıkardı' der. Bu sorunun cevabının önceki sorudan anlaşıldığını da ekler. Zira -orada da geçtiği üzere- ehliyetli kişinin ilim tedrisi için hocadan icâzeti bulunması şart değildir. Ehliyeti olmayan için de icâzet kesinlikle bir şey ifade etmemektedir.⁸³ Müellif bu atıfla iki cevap arasında bir çelişki vehmine de mâni olur.

Sorudaki 'izin' ders okutmak için verilmiş kanuni bir müsaadeyi ihsas etse de cevaptan bunun yaygın anlamıyla bir icâzet olduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen icâzette birtakım İslami ilimler ismen zikredilmiş olmalıdır. Ferâizin bunlar arasında bulunmaması sahibini bunu sormaya sevk etmiştir. Esasında soru -muhtemelen- ferâiz ilminin ilimler tasnifindeki konumuna ilişkin tercih farklılıkları⁸⁴ kaynaklıdır ve belli bir derinliği vardır. Buna mukabil cevabın kısa ve kesin ifadeli olması Trabzonî'nin kendi tercihindeki kararlılığına hamledilmelidir.

Trabzonî'nin burada tedris için icâzetin değil ehliyetin şart olduğunu yinelemesine karşın fıkıh-ferâiz ilişkisini belirlemeyi ihmal etmeyişi onun meselelere bakışı anlamında önem arz eder. Nitekim söz konusu belirleme bu soru için gerekli değilse de sorunun bu belirlemeyi gerekli kılabacak bir forma çevrilmesi mümkündür.

2.2.5. İrtidadın Amellere Etkisi Hakkında Bir Hanefî Görüşü

*Cevâbü'l-es'ileti'l-letî seelehû min ehli'l-Kars'*ın üçüncü sorusunda Trabzonî'ye "Ebû Hanîfe'nin mezhebinde, Şâfiî'nin 'tövbe eden mürtedin amelinin boşa gitmeyeceği; amelin boşa gitmesinin irtidad üzere ölme şartına bağlı olduğu' gibi bir kavil var mıdır" diye sorulmaktadır. Trabzonî bu 'karışık meselede' Ebû Hanîfe'nin mezhebinin Şâfiî'nin mezhebine muhalif olduğunu ancak Ebû Hanîfe'nin mezhebinde şöyle bir kavil de bulunduğunu söylemektedir: 'Kişi irtidadından tövbe edince önceki taatleri yeni bir sevapla avdet eder; bâtil olanla değil. Çünkü bâtil olan avdet etmez.' Trabzonî bu görüşü bir alıntıyla da teyit eder. Söz konusu alıntıda, tövbe eden mürtedin hasenatının avdet edip etmemesi ihtilâflı bir mesele olarak zikredilmekte; 'avdet eder' ve 'avdet etmez' görüşleri yanında "biz -yani Hanefî grupları- 'bâtil olan sevabı avdet etmez fakat önceki taatleri hâlen sevap sağlayacak şekilde

82 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 78a.

83 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 78a.

84 İlgili görüşleri muhteva kısa bir derleme için bk. Halime Mücella Demirhan Çavuşoğlu, "İslam Medeniyetinde Matematiğin İşlevselliği: İlm-i Ferâiz Örneği", *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2021), 561-563. Ayrıca bk. Ali Bardakoğlu, "Ferâiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/feraz> (Erişim 20 Haziran 2024).

avdet eder' deriz" ifadesine yer verilmektedir.⁸⁵ Trabzonî 'benim fakihlerin sözü olarak bulduğum budur' der.⁸⁶ İki Hanefî kaynağının bu nakli herhangi bir muhalefet şerhi koymaksızın zikretmiş olmasından da görüşün mezhepte kabul gördüğü sonucunu çıkarır. Cevabının sonunda ise 'ilmin Allah teâlânın emaneti olduğunu' söyleyerek⁸⁷ muhatabını 'düşünmeye' davet eder.⁸⁸

Bu soruda müsteftînin meseleyle ilgili genel Hanefî görüşünü bildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte o, Hanefî mezhebinde Şâfiî'nin görüşünün bir benzerini aramaktadır. Trabzonî de ilgili kavli zikretmeden önce genel Hanefî görüşünü yineleme gereği duymuştur. Ayrıca bu kavlin mezhepte muteber olduğu kanaatini de paylaşmıştır. Bu tavırlar sorunun yalnızca ilmî merak kaynaklı olmadığını bilakis bir ihtiyacı Hanefî mezhebi dışına çıkmadan giderme amacına matuf olabileceğini düşündürmektedir. O böylelikle 'Mezhebin temel görüşü olmasa da böyle bir muteber kavil vardır. İhtiyaç duyulan meselede istersen bunu kullanabilirsin.' demiş gibidir. Eğer makul bulunursa bu tahmin, Trabzonî'nin, fetvalarında mezhepteki görüşler çerçevesinde kalmak kaydıyla muhatabının durumunu ve 'başkasına ve kamuya zarar vermeyen'⁸⁹ maslahatını gözettiği şekilde bir tespiti de imkân sağlayıcıdır.

2.2.6. Mescidde Namaz Sonu Tesbihatının Aşikâre Yapılması

Trabzonî'ye yöneltilmiş soruların biri de müezzinlerin farz namazların arkasından Âyetü'l-kürsî'yi cehren okumalarının mı yoksa hafi okuyuşun mu efdal ve evla olduğudur. Trabzonî sorunun içerdiği iki ihtimal arasında tercih yapmamış bilakis cevabına 'müezzinlerin Âyetü'l-kürsî'yi cehren okumaları haramdır, nehyedilmiştir' diye başlayan bir alıntıyla girmiştir. Söz konusu görüşün şöyle bir gerekçesi de vardır: Cehren okuyuş zâkirler ile musallilerin dikkatini dağıtır. Zira bu vakitte mescid zikirle meşgul olanlardan hali olmaz. Neticede Âyetü'l-kürsî okumak müezzin için meşru olduğu kadar başkaları için de meşrudur. Aynı şekilde mescid namazın başına yetiemediği için hâlen namaz kılmakta olanlardan da hali olmaz. Bu sebeple mescidde yüksek sesle zikre mâni olunur. Trabzonî bu görüşü onaylayan ve 'zikir de olsa mescidde sesi yükseltmenin haram olduğunu' açıkça ifade eden âlimlere de değinmiştir. Ardından işleriyle meşgul olmaları hasebiyle okunanı dinleyemeyecek durumdaki insanların bulunduğu herhangi bir ortamda Kur'an okunması hâlinde işleriyle meşgul olanların günaha girmeyeceği; günahın okuyucuya yükleneyeceği şeklindeki bir fetvayı nakille meseleyi biraz daha genişletmiştir. Trabzonî'ye göre muteber görüş bu zikrettiğidir. O, burada muhatabına 'sana, olması gereken her şeyi içeren bir kavil söyleye-

85 Hanefîlerin buradaki görüşünü daha anlaşılır biçimde şöyle ifade edebiliriz: İrtidad amellerin sevabını iptal eder. İrtidadtan tövbe durumunda bu sevaplar geri dönmaz. Ancak sevabı iptal olan ameller geri döner ve yeniden sevap kazanmaya vesile olur.

86 Bu ifade aynı zamanda söz konusu kavlin mezhepte fazla bilinir olmadığının bir göstergesi gibidir. Ayrıca ilgili literatürde Şâfiî görüşüne benzer Hanefî görüşü örneklerinin çok sınırlı ve benzerliklerin de kısmi olduğu görülmektedir. Bazı örnekleri için bk. İbrahim Bayram, "Hanefî/Mâtürîdî ve Şâfiî/Eş'arî Mezheplerinde İrtidadı Sonrası İslâm'a Dönen Kişinin Önceki Amellerinin Durumu", *ATEBE* 8 (Aralık 2022), 167, 176.

87 Trabzonî'nin ilim ve ehliyetin önemi merkezli bu ve benzeri vurguları aynı zamanda onun ilgili husustaki hassasiyetinin göstergeleridir.

88 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 78b.

89 Bu kaydı, bize ait yorumun müellifin takip eden iki başlıktaki cevaplarıyla uyumlu olması için ekledik.

ceğim' diyerek bir alıntı daha yapar. Bu alıntıda kaynakları farklı üç görüş bulunmaktadır: a) Her sabah, cemaatiyle birlikte Âyetü'l-kürsî'yi, Bakara sûresinin sonunu, 'şehidellahü'yü ve benzerlerini cehren okumayı itiyat eden bir imamın bu yaptığında bir beis yoktur ancak gizli okumaları evladır. b) Kur'an hatminde İhlâs sûresini cehren okumak üzere bir araya toplanmada bir beis yoktur ancak birinin okuyup diğerlerinin dinlemesi evladır. c) Dinleme ve susma emirlerini⁹⁰ terk anlamı içerdiğinden bir topluluğun Kur'an'ı birlikte okumaları -tahrimen- mekruh olur. Trabzonî üçüncü görüş hakkında "haktan yüz çevirip vaz geçen değil de doyurucu bir cevap araştıran için mutemed ve savap olan 'İki Sünnî'ye ait bu son nakildir" der. Âlimlerin sözü olarak bulduğunun bu olduğunu belirtir. Muhatabına 'Allah teâlânın nimetlerine şükrederek bu görüşe sıkıca sarılmasını; hiçbir kınayıcı ve çekiştiricinin ayıplamasından korkmamasını' öğütler.⁹¹

Cevaptan anlaşıldığı kadarıyla Trabzonî başkasının huşu ve huzurunu olumsuz etkileyecek aşikâre tilavet veya tesbihatı haram; kimsenin birbirini dinlemediği aşikâre ve toplu Kur'an okuyuşunu da tahrimen mekruh görmektedir. Gerek soruda cevazın değil evleviyetin gündem edilmesi gerekse Trabzonî'nin kendi seçtiği görüşe çekinilmeden uymayı teşvik eden ifadeleri o dönemde söz konusu uygulamaların yaygınlığına gösterge olabilir. Bu durumda mevzubahis tavır Trabzonî'nin, aksi kanaatler revaçta olsa bile, doğru gördüğünden taviz vermeyişine de bir örnek teşkil etmektedir. Trabzonî kendisinin de zikrettiği muhalif görüşlere ise mukabelede bulunmamıştır. O, kaynağının⁹² 'zayıf görüşleri nakletmesiyle meşhur oluşuna' yaptığı vurguyla bu görüşleri de zayıf addetmiş olmalıdır. Mutezilî-sünnî ayrımı ve 'sünnî' vurgusu ise tercih ettiği görüşe teveccühü artırma amaçlı olabilir.

2.2.7. Mevât Araziyi İhyâ Yoluyla Mülk Edinme

Risâlenin son sorusu mevât arazi ile ilgilidir. Karslı zat Trabzonî'ye 'devlet başkanı veya naibinin izni ile arâzî-i harâciyyeyi⁹³ ihyâ eden oraya malik olur mu' diye sormuş ve -ihyâ edilmiş sayılması için örülecek- arazi duvarının ölçüsünü öğrenmek istemiştir. Soru

90 Kur'an okunurken onu dinlemeyi ve susmayı emreden âyete (el-A'râf, 7/204) telmihte bulunmaktadır.

91 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 78b.

92 Trabzonî'nin buradaki kaynağı Zâhidî'nin (öl. 658/1260) *Kunyetü'l-Münye*'sidir. Trabzonî'ye göre 'zayıf görüşleri nakletmesiyle meşhur olan' Zâhidî'dir. Ancak bu tavsif 'nefis' eserleri de olan Zâhidî'nin kendisi değil onun *Kunyetü'l-Münye*'si için geçerlidir. bk. Şükrü Özen, "Zâhidî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zahidi> (Erişim 24 Haziran 2024).

93 Yerleşik tasnife göre 'mемlûke, emîriyye, mevkûfe, metrûke ve mevât' olmak üzere beş kısım arazi vardır. Kısaca 'savaş yoluyla fethedildikten sonra işletilmesi vergi karşılığı gayrimüslimlere bırakılan topraklar' diyebileceğimiz 'arâzî-i harâciyye' bu tasnifteki memlûke arazinin bir çeşididir. 'Arâzî-i mevât' da çoğunlukla ganîmet olarak alınmış ancak bulunduğu hâl üzere ziraat vb. için kullanıma elverişli olmayan sahipsiz topraklardır. Böyle bir araziye imar edileceğini gösterecek bazı işaretler konulmasına 'tahcîr'; daha kalıcı belli birtakım tasarruflarla imar edilmesine ise 'ihyâ' denilmektedir. Mevât arazi ihyâ sonrası memlûke vasfı kazanacağından harâcî veya öşrî statüye geçecektir. Buna göre bu soruda 'arâzî-i harâciyye' tabiriyle 'arâzî-i mevât'ın kastedildiği açıktır. Ancak kavramların yaygın kullanım şekli ve aralarındaki birtakım geçişkenlikler dikkate alınırsa bunu bir hata saymak da kanaatimizce doğru olmaz. bk. *Arazi Kanunnâmesi*, haz. Orhan Çeker (İstanbul: Ebru Yayınları, 1985), 13, 58; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 29-30, 240, 535; Abdülganî el-Ganîmî el-Meydânî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb* (İstanbul: Dersâdet, ts.), 1(4)/138-140; Mergînânî, *el-Hidâye*, nşr. Muhammed Adnân Dervîş, 2(4)/384-385.

metninde bu tür arazilere 'Rumlar'ın 'arâzî-i mîriyye'⁹⁴ adı verdikleri bilgisi de vardır.⁹⁵ Trabzonî sorunun ilk kısmına olumlu cevap vermektedir. Onun *en-Nazm*'a da atıf yaptığı ifadesine göre Ebû Hanîfe ihyâ yoluyla mülkiyet için izni şart saymıştır. İmâmeyn ise aksi kanaati paylaşmaktadır. Muhtar olan ilk kavildir. Buradaki ihtilâf ihyâ edenin Müslüman olması durumu ile ilgilidir. Zimmi için izin gerekeceği ve müste'menin ihyâ ile araziye malik olamayacağı ise ittifaklıdır.⁹⁶ Trabzonî sorunun ikinci kısmı için ise fakihlerin bu hususta belli bir ölçü vermediklerini; -üzerine toprak atarak- arazi etrafını hörgüç gibi yükseltmenin yeterli olacağını söylemiştir. İlave olarak 'fakihlerin bu konudaki kanaatini muhatabı için imla edeceğini' belirtmiş ve *ed-Dürrü'l-müntekâ*'dan bir bölümü yazmıştır. Burada, bir takım işlemlerle tahcîr edilen arazinin azami süre zarfında imar edilmemesi veya başkası tarafından imar edilmesi ile azami süreyi bildiren şer'î delile dair bazı bilgiler verildikten sonra 'etrafına duvar örerse, hörgüç gibi yükseltirse, sürerse, nehirden ark açarsa, içinde kuyu kazarsa veya tohum atarsa bunlar bina ve ziraat yapmak gibi ihyâ olur' denilmektedir. Esah görüşe göre ihyâdan sonra araziye terk etmenin mülkiyeti düşürmeyeceği de ayrıca belirtilmektedir. Trabzonî, muhatabından, -istediği- cevabın kendisine zahir olması için, metnin 'etrafına duvar örerse' diye başlayan kısmını incelemesini isteyerek açıklamasını tamamlamaktadır.⁹⁷

Talep edilen miktardan daha fazla bilgi içeren bu cevaba Trabzonî'nin belirgin katkısı 'hörgüç gibi yükseltmeyi' kısaca açıklaması ve bunu ihyâ sayılacak duvarın asgari ölçüsü olarak göstermesidir.

Sonuç

Muhammed et-Trabzonî el-Medenî ilmî mesaisini muhtelif disiplinlere üleştirmiş maruf bir şahsiyettir. Temel uğraşı alanlarından biri de fıkhıdır. Eser telifi vb. yollarla bu ilme hizmet etmiştir. Hayatta iken de görüşleri önemsenmiş; kimi meselelerde fetva mercii olmuştur. Muhatap olduğu sorulara sözlü cevabı öncelemiş; gerekli hâllerde yazılı beyanda bulunmuştur. Bu tutumunun ürünü üç risâle günümüze ulaşmıştır. 1-2 varak ebadındaki bu eserler fıkıhla çeşitli kuvvette ilgili toplam yedi soruyu ve bunların cevaplarını içermektedir.

Trabzonî'ye farklı ilmî seviyeden kişiler soru sorabilmiştir. O, buna ehil olduğunu tasrih etmemekle birlikte iftâdan kaçınmamış; fetva vermeyi dini öğretim sorumluluğu kapsamında görmüştür. Soru sahiplerine karşı naziktir. Ehliyetsiz ve art niyetli bulduğu kişiler hakkında muhataplarını ikaz eder. Trabzonî'ye göre her müstefî'ye kendi mezhebi üzere fetva verilmeli; telfik yapılmamalıdır. Muhatabı 'kitle' olan fetvalarda bireylere göre farklı-

94 Trabzonî'ye ait *Ruseyyiletün fi savmi âşûrâ*'da geçen "*el-Misbâhu'l-münîr*" terkindeki 'münîr' kelimesinin imlasına benzerliği de dikkate alınırsa metnin bu kelimesini 'münîriyye' olarak okumak gerekir. Ancak böyle veya bu imlaya uygun başka bir kullanım tespit edemedik. Prof. Dr. Ahmet Özel'in 'sehven böyle yazıldığı' kanaatine katılarak 'mîriyye' okuyuşunu tercih ettik. bk. ve krş. Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 79a (ilk satır) ve Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî, *Ruseyyiletün fi savmi âşûrâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-002), 73b (13. satır); Ahmet Özel, 'Arâzî-i münîriyye' kavramı hk. (Kısa Mesaj-Messenger 28 Haziran 2024, Alıcı: Mustafa Çil)

95 Bu bilgi 'arâzî-i harâciyye' tabiriyle burada ne tür bir arazinin kastedildiğini anlamayı kolaylaştırmak için verilmiş gibidir. Bunu soru metnine Trabzonî eklemiş de olabilir.

96 Bu cevabı Trabzonî'nin -kendi dönemi de dâhil- siyasi otoriteye bakışı bağlamında değerli olabilir.

97 Trabzonî, *Cevâbü'l-es'ile* (Süleymaniye, 01041-003), 79a.

laşan hükümler de belirtilmelidir. Müsteftînin fetvaya uyması istenir ve teşvik edilir. Hatanın yaygınlığı ona dair hükmü esnetmez. Ancak kişi mezhebin -meşhur değilse de- muteber görüşlerinden de haberdar edilebilir. Verilecek cevap zanna dayalı ise farklı fetvaların bulunabilme ihtimaline açık kapı bırakılır.

Trabzonî'nin fetva metinleri nispeten uzundur. Soru-cevaptan sonra gerekli görülürse delillendirme yapılır. Bunlar arasında hâşiye kabilinden notlarla da karşılaşılır. Cevaplar büyük oranda nakil bilgilerle oluşturulmuştur. O, nakli ve nakiller arasında tercihi öncelmiş, ihtiyaç durumunda tahrîce yönelmiştir.

Trabzonî'nin genel Hanefî yaklaşımından farklılaşan bir istidlâl yolu tuttuğunu söyleme imkânı yok gibidir. Delillerinin önemli kısmı derlemedir. Kendi bazı çıkarımlarını da bunlara katmıştır. Hadis alanındaki yetkinliği bu süreçte de kendini gösterir. Seleften muarızı destekleyici bir kavil bulunmayışını ve buna bağlı istishâbı; Hanefî imamlarının ittifakını, fukahanın görüş ve tavırları ile bazı fetvaları delil olarak kullanır. O, küllî kaideler yanı sıra akli önermeler, kamu menfaatini gözetme olgusu ve dil-bilim felsefesine yakın verilerden de yararlanmıştı. Trabzonî'nin çelişik/farklı delilleri uzlaştırma çabası dikkat çeker. Bununla birlikte kendi tercihlerini pekiştirmeyi ihmal etmez. Muhalif görüşleri bildiğini hissettirir ancak bunların güçlü olanlarına mukabele etmekle yetinir.

Cevap ve deliller için muteber ve mütedavil bazı Hanefî kaynaklarına müracaat etmiş olan Trabzonî bazen bu çerçeveyi genişletme durumunda kalmıştır. Yaptığı nakillerin bir kısmı soruya cevap olsun içindir. Bazısı ise kendi kanaatinin meşruiyet ve makbuliyetini gösterme amaçlı kullanılmış izlenimi verir. Kaynak çeşitlenmesinin bir nedeni de bu olmalıdır.

Trabzonî meselenin odak noktasını görmede mahirdir. Bu nedenle bazı cevapları geniş çerçeveli ancak daha kullanışlıdır. Sorunun önerdiği cevap seçenekleri Trabzonî'yi sınırlamamış; onun cevabı başka bir seçenek olabilmiştir. Konuyla ilişkili her tartışmayı metne taşımayan Trabzonî cevapların iç tutarlılığını ve birbiriyle uyumunu da sağlamaya çalışmıştır.

Bu değerlendirmeler Trabzonî'nin, yaşadığı zaman ve muhitteki fikhî meselelere -Hanefî mezhebi dairesinde kalarak- müdahaleye muktedir bir âlim olduğunu göstermektedir. Hakkında daha ileri nitelemeler yapılabilmesi için onun fıkıh anlayışının bütün yönleriyle ortaya konulması gerekmektedir.

Kaynakça | References

- Ahmed Vefik Paşa. *Lehce-i Osmânî*. 2 Cilt. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 2. Basım, 1306.
- Arazi Kanunnâmesi. haz. Orhan Çeker. İstanbul: Ebru Yayınları, 1985.
- Avcı, Casim. “Yâkût el-Hamevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 29 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakut-el-hamevi>
- Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) “ed-Dürrü's-semîne” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Aysan, Mehmet Ali. *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fî Fenni Usûli'l-Hadîs: Hâşiye alâ Nüzhetî'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bardakoğlu, Ali. “Ferâiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/feraiz>
- Bardakoğlu, Ali. “İskat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 8 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iskat>
- Bayram, İbrahim. “Hanefî/Mâtürîdî ve Şâfiî/Eş'arî Mezheplerinde İrtidadı Sonrası İslâm'a Dönen Kişinin Önceki Amellerinin Durumu”. *ATEBE* 8 (Aralık 2022), 157-186.
- Cezîrî, Abdurrahmân. *el-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erbaa*. 5 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1424/2004.
- Demirhan Çavuşoğlu, Halime Mücella. “İslam Medeniyetinde Matematiğin İşlevselliği: İlm-i Ferâiz Örneği”. *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2021), 555-582.
- Deylemî, Ebû Şücâ' Şîreveyh b. Şehredâr b. Şîreveyh. *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*. thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1406/1986.
- Dilek, Uğur Bekir. “Mehmed b. Mahmûd Et-Trabzonî'nin (ö.1200/1786) Fıkha Dâir Bir Eseri: Hâşiyetü Mehmed Et-Trabzonî Alâ Muhtasari Gunyeti'l-Mütemellî Fî Şerhi Münyeti'l-Musallî”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/429-440. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 4. Basım, 2013.
- Ertürk, Zekeriya. *Mehmet Medenî Et-Trabzonî Efendi'nin “el-İthâfâtü's-Seniyye Fi'l-Ehâdisi'l-Kudsîyye” Adlı Eserinin Birinci Bölümü'nün Tahkik, Tahric ve Tercümesi*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Fidan, Yılmaz. “Trabzonî Mehmed Medenî'ye Nisbet Edilen Arapça Duhan Risalesi”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/441-457. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- İbrâhim Mustafa vd.. *el-Mu'cemü'l-vasîf*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukukunda İctihad*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1996.

Mergînânî, Burhânüddîn Ebû'l-Hasen el-Fergânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. nşr. Muhammed Adnân Dervîş. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkâm, ts.

Meydânî, Abdülganî el-Ganîmî. *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*. İstanbul: Dersâdet, ts.

Özel, Ahmet. 'Arâzî-i münîriyye' kavramı hk.. Kısa Mesaj-Messenger 28 Haziran 2024, Alıcı: Mustafa Çil.

Özen, Şükrü. «Zâhidî». *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zahidi>

Öztürk, Eyüp. "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/407-418. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Râgıb el-İsfahânî. *Müfredâtü el-fâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımaşk - Beyrut: Dârü'l-Kalem - ed-Dârü'ş-Şâmiyye, 2. Basım, 1418/1997.

Saylan, Şenol. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Fıkıhla İlgili Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca. 465-478. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

Saylan, Şenol. "Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin Hayatı ve Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri (Osmanlı Dönemi)*, ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca. 423-438. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

Süyûtî, Celâlüddîn. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 16 Cilt. Kahire: Merkez-i Hecr, 1424/2003.

Trabzonî, Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih. *Cevâbü'l-es'ileti'l-letî se-elahû min ehli'l-Kars*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-003, 77b-79a.

Trabzonî, Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih. *Dürerü's-semîne fi fezâil-i'l-âyât ve's-süver*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 00666, 1b-55b.

Trabzonî, Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih. *ed-Dürerü's-semîne fi fedâil-i'l-âyâti ve's-suveri'l-azîme*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-018, 218a-260b.

Trabzonî, Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih. *Risâle fi iskâti's-salât* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01068-013, 182b-183a.

Trabzonî, Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih. *Risâle fi savmi yevmi'ş-şek*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 00666, 55b-56b.

Trabzonî, Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih. *Ruseyyiletün fi savmi âşûrâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 01041-002, 73a-77b.

Yılmaz, Fatih Mehmet. "Hadislerde Yevm-i Şek (Şek Günü) Orucu". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2022), 107-132.

Zâhidî, Ebu'r-Recâ' Necmeddin Muhtâr b. Mahmûd el-Gazmînî el-Harizmî. *Kunye-tü'l-Münye li-tetmîni'l-Gunye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Beyazıt, B2774.